

УДК 373.2.016:502/504

ЕКОСИСТЕМНИЙ ПІДХІД В ОЗНАЙОМЛЕННІ З ПРИРОДОЮ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Крайнова Л.В.

Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»

Стаття містить обґрунтування психолого-педагогічних засад ознайомлення дошкільників з екологічними системами рідного краю. Надано аналіз поняття «екосистемний підхід». Визначено зміст та послідовність його реалізації у навчально-виховному процесі дошкільного закладу. Експериментальна система розроблена на основі ознайомлення дітей з морською екосистемою. Пропонуються результативні методи роботи з дітьми.
Ключові слова: екологічна культура, екологічна система, екосистемний підхід, екологічне виховання, рідний край.

Актуальність проблеми дослідження полягає у необхідності реагувати на вкрай загрозливу екологічну ситуацію в Україні і у Донецькому регіоні зокрема дослідженням можливих шляхів розв'язання проблеми. Від екологічної кризи потерпають і природні осередки, і сільськогосподарські угіддя, і територія населених пунктів, і водні біоценози, а все це разом погіршує стан здоров'я людей, лишає суспільство багатьох перспектив нормального розвитку у майбутньому. Аналіз причин екологічної кризи приводить учених до думки про необхідність підвищувати рівень екологічної культури громадян. Приблизно із середини ХХ століття збільшився розрив між культурою природничо-науковою та гуманітарною. Саме гуманітарна культура здатна подолати протиріччя між космічною могутністю людини та її локальним егоїстичним споживачьким мисленням. Це можливо за умов змістового наповнення гуманітарної сфери екологічними смислами. Формування культури поведінки на основі природозахисного мислення має важливе значення для майбутнього.

Провідною тенденцією у сучасній науці є екологізація природничо-наукового та гуманітарного пізнання. Це пов'язано з необхідністю подолати

конфлікт між пізнавальною та перетворювальною діяльністю людини. Наукові досягнення, що людство має на цей час, надають можливість досягнути гармонії з природою. Але для реалізації цієї можливості потрібна воля не тільки урядів більшості країн. Потрібна воля і свідомо мотивована людина у глобальному масштабі, сформованість глобальної екологічної свідомості. Без екологізації освіти це неможливо, адже від людини залежить, як скористатися цими новими знаннями. Як змотивувати людину на екологічну спрямованість будь-якої діяльності – не просте завдання сучасної педагогіки (Н. Мамедов, А. Ніязова [6]).

Екологічна освіта та виховання починається у дитинстві і продовжується усе життя. У цьому процесі особливого значення набуває екологічна освіта на етапі дошкільного дитинства. Педагогічна наука все більшу увагу приділяє екологічному вихованню, яке передбачає формування у дітей свідомого розуміння проблеми взаємодії людини та природи і відрізняється від традиційного ознайомлення дошкільників з природою. Ця комплексна та багатопланова проблема розглядається багатьма педагогами та екологами у наш час. Однак її актуальність залишається великою на сучасному етапі розвитку суспільства.

Аналіз наукових досліджень з означеної проблеми свідчить, що в наш час педагогічна наука інтенсифікувала активний пошук розв'язання невирішених проблем екологічної освіти. Багато науковців-педагогів займалися проблемою екологічної освіти дитини-дошкільника, такі як: Г. Беленька, Г. Білявський, Н. Горопаха, Л. Сторенков, Н. Лисенко, С. Николаєва, І. Трубник, З. Плохій, М. Роганова та інші. З точки зору сучасної науки, екологічне виховання дошкільників – це ознайомлення дітей з природою, що спирається на основоположні ідеї і поняття екології [2; 5; 6; 8].

Метою даної публікації є визначення поняття екосистемного підходу та розкриття його можливостей у процесі ознайомлення дітей дошкільного віку з природою рідного краю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Не можна уявити здійснення екологічної освіти дітей без ознайомлення з природою рідного краю. Природа усюди, де б ми не були, надає можливості для її пізнання, спілкування з нею. Саме природа рідного краю створює найкращі умови для особистісного розвитку дитини. В той же час у масовій практиці ознайомлення з природою мають місце проблеми і недоліки, що достатньо поширені з різних об'єктивних та суб'єктивних причин та пояснюють незадовільний рівень екологічної вихованості дітей. Необхідно пізнавати природу зсередини, при максимальному наближенні до неї. А на практиці навіть потенційні можливості добре озелененої ділянки дошкільного закладу не використовуються повноцінно. Екскурсії у природу рідного краю застосовуються обмежено, вихователі, вчителі бояться перебувати з дітьми у природі, бо відчувають, і недарма, небезпеки такого перебування. Існують труднощі організації цих заходів. Але відсутність повноцінних, систематичних контактів з природою унеможлиблює високу якість екологічної освіти, так як опосередковані методи не відповідають природі дитини-дошкільника і не можуть замінити безпосереднє спілкування з життям природного світу. Великою проблемою є повноцінне залучення батьків дітей дошкільного віку до розширення життєвого простору дітей. Як свідчить обстеження ставлення батьків до організації прогулянок з дітьми у вихідні дні та ознайомлення з природою та культурною спадщиною під час відпустки, почасти втрачені традиції сімейного дозвілля, спрямованого на пізнавальний розвиток дітей, на спільні переживання нових відкриттів на стежках рідного краю.

Природа будь-якої місцевості містить у собі важливі для пізнання дітей екосистеми: ліс, лука, водойми. Ознайомлення з цими природними осередками надає можливість проникнутися багатограничними зв'язками між середовищем мешкання, рослинами, тваринами, між природою і людьми. Дитина вже з дошкільного віку здатна не лише милуватися довкіллям, не тільки знати, хто живе у лісі, на лузі, у водоймі, але в ній вже у дошкільному віці буде розвиватися здатність природоохоронного, екологічного сприймання довкілля і поведінки у ньому. Вихована у близькості з природою рідного краю дитина у майбутньому не захоче втрачати зв'язки з рідною землею, а, можливо, у її житті буде домінувати прагнення своєю працею прославити свій рідний край.

В наш час у педагогіці та її галузях відбуваються складні системні зміни, пов'язані з визнанням багатомірності педагогічної реальності. Тому спостерігається співіснування різних парадигм і підходів. У дошкільній педагогіці домінує особистісно-орієнтований підхід, у методиці екологічного виховання останнім часом обґрунтовується проекологічний підхід. Традиційно в ознайомленні з природою втілюється краєзнавчий підхід. Навряд чи маємо відмовитися від їхнього врахування у своєму дослідженні. Та вважаємо за доцільне стверджувати, що успішним екологічне виховання може бути на основі екосистемного підходу.

Не зважаючи на численні напрацювання з проблем екологічної освіти, саме вихователі дошкільних установ розробляють шляхи втілення завдань освіти у практику ознайомлення з природою рідного краю з урахуванням місцевих особливостей. Кожна місцевість має власні особливі біоценози. Тому необхідно розробити і експериментально довести певну послідовність, алгоритм цієї роботи, що буде важливим для практики.

У сучасних дослідженнях (С. Дерябо, В. Ясвін та ін.) знаходимо підтвердження того, що старший дошкільний вік є важливим періодом для розвитку особистості дитини та формування в неї екологічної свідомості. З такою думкою вчених погоджується психолог А. Львовичкіна. Вона зазначає, що у старшому дошкільному віці з'являються передумови для формування когнітивного компоненту екологічної свідомості. Що стосується емотивного та поведінкового компонентів, то їх доцільно формувати у безпосередній діяльності під час екскурсій рідним краєм та заходів, спрямованих на екологічне облаштування довкілля [4].

Дослідниками була доведена можливість завоювання дітьми дошкільного віку різних систем природничих знань. Так дослідження В. Арсент'євої свідчать, що у старших дошкільників можна сформувати таке екологічне поняття як біоценоз. Їхні інтелектуальні можливості дозволяють зрозуміти достатньо складні об'єктивно представлені у природі залежності, виділяти окремі прояви у загальному ланцюжку біоценологічних зв'язків. Важливо при цьому обирати такі методи навчання, що дозволяють наочно продемонструвати закон існування живих істот в тій чи іншій екосистемі [3].

Ознайомлення з рідною природою являє собою певну систему. Тим більше, що вона, природа, постає перед нами у вигляді різних притаманних даним природним умовам екологічних систем. Зупинимось на характеристиці терміну «екосистемний підхід». Екосистемний підхід у природничих науках висуває на перший план спільність організації всіх угруповань, незалежно від місця проживання і систематичного положення організмів, що входять до них. Це підтверджується простим порівнянням водної та наземної екосистем. При різкому розходженні в середовищі існування і в видах, що утворюють систему, тут чітко проглядається подібність структури і функціональних одиниць двох екосистем.

Поняття «екосистема» застосовується до природних об'єктів різної складності та розмірів. Море чи невеликий ставок, ліс чи частина бере-

зового гаю. Термін «екосистема» ввів англійській фітоцинолог А. Тенслі (1935 р.). Часто терміни «екосистема» та «біогеоценоз» вживають як синоніми [7]. Екологія як наука розглядає екологічні системи, ланки та елементи яких знаходяться у тісній взаємодії та взаємозалежності, тобто в її основі лежить системна концепція. У відповідності із системною концепцією, весь світ, що нас оточує, матеріальний та нематеріальний, являє собою систему, що складається з множини систем різного порядку та зв'язків між ними. Системна парадигма домінує і в сучасній науці.

Погоджуємося з думками науковців (Г. Морозової, Р. Новикової та ін.), в дослідженнях яких обґрунтовується поняття «екологічний підхід», про те, що в основу цього підходу покладено системно-екологічне бачення світу людиною [5]. Екосистемний підхід в ознайомленні дітей з рідним краєм полягає в ознайомленні дітей з природою рідного краю, як з екосистемою, точніше, з екосистемами, які у ньому мають місце.

Таким чином, саме природа, яка являє собою екосистему, підказує у педагогічній діяльності щодо здійснення екологічної освіти керуватися саме екосистемним підходом. Зупинимося на особливостях здійснення екосистемного підходу в системі екологічної освіти дітей дошкільного віку.

Дитина дошкільного віку знайомиться зі світом природи, безпосередньо спостерігаючи її або через практичну діяльність під час прогулянок. Опосередковані способи пізнання природи (книги, картини, кіно, телебачення) розширюють кругозір маленької дитини, проте чинять менший виховний вплив. Безпосереднє ж спілкування з природою насичує емоційне сприйняття дитини яскравими враженнями. Дитина знайомиться з природою на рівні цілісного організму. Предметом її сприйняття та діяльності стають насамперед окремі рослини, тварини, способи їх функціонування. Предметом пізнання є зв'язок об'єктів живої природи з зовнішнім середовищем: рослини корінням проростають у землю, тварини переміщуються у просторі, поїдають їжу та ін. Дошкільники можуть стикатися із діяльністю людини, що перетворює середовище: її праця забезпечує можливість існування домашніх тварин, диких тварин, що з тих чи інших причин знайшли притулок у людини, кімнатних рослин та інших культур, спеціально вирощуваних для потреб людей. У ряді випадків, особливо у сільській місцевості, діти можуть спостерігати природні співтовариства: ставок, болото, луг тощо. Таким чином, вихідною одиницею живої природи, що найбільшою мірою відповідає специфіці та пізнавальним можливостям дошкільників, є конкретний предмет живої природи. В ролі цієї одиниці найчастіше виступає цілісний рослинний або тваринний організм (дерево, горобець, собака та ін.). Але і окремі частини (плід, листочок, квітка тощо) або цілісний організм в єдності із середовищем (рослина в горщику, акваріум з рибами), якщо їх габарити і форма створюють враження закінченого предмета, який так чи інакше можна використовувати у діяльності, сприймаються дошкільниками як одиниця живої природи. Таким чином, окремий природний об'єкт, що стоїть у центрі уваги дитини, може служити вихідною ланкою для дидактичного аналізу екологічних фактів [4].

«Єдність організму з навколишнім середовищем, – пише В. Афанасьєв, – з необхідністю впливає з самої сутності життя, якому притаманний живий обмін речовин. Із одного боку, будучи частиною природи, організм являє собою складну цілісну систему, яка в кожний даний момент часу врівноважується із зовнішніми силами середовища; з іншого боку, тільки завдяки цьому врівноваженню, постійному зв'язку із середовищем організм і здатний існувати як цілісна система» [1, с. 370-371].

Ознайомлення з біоценозами може виявитися корисним для формування вже з дошкільного віку екологічної спрямованості мислення. Однією з ланок може бути взаємовідношення хижака і жертви, знайоме дітям по казкам з раннього віку. Майже в будь-якому біотичному співтоваристві є тварини, які живляться рослинами, і тварини, які живляться іншими тваринами. При оптимальному стані екосистеми чисельність тих і інших перебуває у певній рівновазі, а взаємини хижака і жертви є необхідним фактором для збереження рівноваги. Такі наочні способи захисту від хижаків, як втеча, маскування, залякування, використання твердих або колючих покривів, – цікавий матеріал для ознайомлення дошкільників та формування у них уявлень про деякі найважливіші екологічні зв'язки у природі, про форми пристосованості живих істот до середовища мешкання.

Іншими фактами, придатними для ознайомлення з ними дошкільників, є деякі харчові ланцюги, існуючі в біоценозах, доступних спостереженню дітей. Прикладом такого харчового ланцюжка може бути наступний: температурні умови навколишнього середовища (повітря, ґрунту), стан рослин, ступінь активності комах, наявність або відсутність перелітних птахів. У багатьох випадках процедура взаємозв'язку живого організму з умовами життя знаходить добре видимі зовнішні ознаки, що робить її доступною спостереженню і пізнанню дошкільників.

У дослідженні було змодельовано зміст та послідовність ознайомлення дітей з екосистемою на матеріалі екосистеми українського узбережжя Азовського моря.

Експериментальна система роботи дозволила сформулювати уявлення про те, що рідний край представлений різними природними осередками (екосистемами). Серед цих екосистем велике значення має море, яке впливає на природні умови всього краю, особливості флори і фауни, життєдіяльність і працю людей.

Система ознайомлення з екосистемою містила такі елементи:

- прогулянки берегом моря, формування уявлення про море, його розміри, милування морськими та прибережними краєвидами, з'ясування зовнішніх розбіжностей між двома екосистемами;

- формування уявлення про екосистему як «дім» для тих, хто в ній живе: які умови для життя у «морському» середовищі, хто в ньому мешкає, вивчення біотичних та абіотичних складників екосистеми, які властивості морської води, море та повітря, життя на дні морському, рослини, риби, молюски та інші жителі моря, їхні пристосування для життя у морській стихії, мешканці прибережної зони, їхній зв'язок з морем;

– море в житті людини (джерело важливих продуктів харчування, дослідження моря, морський транспорт, оздоровлення людей, джерело творчого натхнення та естетичного задоволення тощо).

Серед форм та методів, що виявилися найбільш результативними, можна зазначити наступні: прогулянки та екскурсії, пошуково-дослідницька діяльність, відео презентації, зображувальна діяльність, фотографування об'єктів та краєвидів, моделювання, участь у проектах природоохоронного спрямування, екологічні свята («Свято моря»). Успішність роботи багато в чому залежала від участі батьків. Вони потребували спеціальної допомоги, тому було створено довідничок про Азовське море. Батьки разом з дітьми здійснювали подорожі вихідного дня, виконували домашні завдання, приймали участь у проектах, святах. Обґрунтування та апробація педагогічних умов ознайомлення дошкільників з екосистемами до-

зволили визначити найбільш результативні. Серед них: інтеграція краєзнавчого, екологічного та екосистемного підходу у роботі з дітьми; надання переваги безпосередньому спілкуванню з природою; можливість порівняння екологічної системи, що вивчається, з іншими; участь дітей в екологічних проектах та інших активних формах взаємодії з природою та природоохоронної діяльності; емоційне насичення пізнавальної діяльності у природі.

Висновки. На основі проведеного дослідження можна стверджувати, що успішно здійснювати екологічну освіту дошкільників можна тільки за умов ознайомлення з екологічною системою як організаційною основою життя на Землі. Ознайомлення з екологічними системами рідного краю вносить системність у формування екологічної свідомості та гуманного ставлення до всього живого, в організацію екологічно доцільної діяльності та формування екологічно мотивованої поведінки дошкільників.

Список літератури:

1. Афанасьев В.Г. Проблема целостности в философии и биологии / В.Г. Афанасьев. – М., 1964. – 416 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) // Дошкільне виховання. – 2012. – № 7.
3. Интеллектуальное развитие и воспитание дошкольников / под ред. Л.Г. Нисканен. – М.: Изд. центр «Академия», 2002. – 208 с.
4. Львовичкіна А.М. Екологічна психологія / А.М. Львовичкіна. – К.: Міленіум, 2003. – 656 с.
5. Лисенко Н.В. Еко-око: дошкільник пізнає світ природи: навчально-методичний посібник / Н.В. Лисенко. – К.: Видавничий дім «Слово», 2015. – 352 с.
6. Ниязова А.А., Садыкова Э.Ф. Основные научные подходы, используемые в решении экологических проблем // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 1.
7. Николаева С.Н. Теория и методика экологического образования детей: [учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений] / С.Н. Николаева. – М.: Издательский центр Академия, 2002. – 336 с.
8. Одум Ю. Экология: в 2 т. / Ю. Одум; пер. с англ. – М.: Мир, 1986. – Т. 1. – 328 с.
9. Плохий З.П. Виховання екологічної культури дошкільників: методичний посібник / З.П. Плохий. – К.: Ред. жур. «Дошкільне виховання». – 2002. – 173 с.

Крайнова Л.В.

Государственное высшее учебное заведение
«Донбасский государственный педагогический университет»

ЕКОСИСТЕМНИЙ ПІДХІД В ОЗНАКОМЛЕННІ С ПРИРОДОЮ ДІТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Анотація

Стаття включає обґрунтування психолого-педагогічних основ ознайомлення дошкільників з екологічними системами рідного краю. Пропонується аналіз поняття «екосистемний підхід». Визначено зміст і послідовність його реалізації в навчально-виховному процесі дошкільного закладу. Експериментальна система розроблена на основі ознайомлення дітей з морською екосистемою. Пропонуються результативні методи роботи з дітьми.

Ключові слова: екологічна культура, екологічна система, екосистемний підхід, екологічне виховання, рідний край.

Krainova L.V.

State Higher Educational Institution
«Donbas State Teachers' Training University»

ECOSYSTEM APPROACH IN INTRODUCING THE NATURE OF CHILDREN OF PRESCHOOL CHILDREN

Summary

The substantiation of psychological and pedagogical bases of familiarization of preschool children with ecological systems of the native land is considered in the article. The analysis of the concept «ecosystem approach» is offered. The content and sequence of its implementation in the teaching and upbringing process of the preschool institution is determined. The experimental system is developed on the basis of familiarizing children with the marine ecosystem. Effective methods of working with children are suggested.

Keywords: ecological culture, ecological system, ecosystem approach, ecological education, native land.